

МОНІТОРИНГ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ЩОДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ЯК МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті зроблено аналіз громадської думки щодо європейської інтеграції України відповідно до даних різних соціологічних досліджень у період з початку переговорів про укладання нової посиленої Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і дотепер. Виявлено загальні тенденції і певну зміну ставлення громадськості до євроінтеграції. Запропоновані рекомендації для успішної реалізації державної стратегії у цій сфері.

Ключові слова: громадська думка, опитування, європейська інтеграція, ЄС, Україна, моніторинг, державна євроінтеграційна політика.

В статье сделан анализ общественного мнения относительно европейской интеграции Украины в соответствии с данными различных социологических исследований в период с начала переговоров о заключении нового усиленного Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС и до сих пор. Выявлены общие тенденции и определенное изменение отношения общественности к евроинтеграции. Представлены рекомендации для успешной реализации государственной стратегии в этой сфере.

Ключевые слова: общественное мнение, опрос, европейская интеграция, ЕС, Украина, мониторинг, государственная евроинтеграционная политика.

This article analyses public opinion on European integration of Ukraine according to the various sociological studies since the beginning of negotiations on a new enhanced association agreement between Ukraine and the EU and till now. The general trends and a certain change in public attitudes towards European integration are found. The recommendations for successful implementation of state strategy in this sphere are proposed.

Key words: public opinion, polling, European integration, the EU, Ukraine, monitoring, state policy towards Eurointegration.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Врахування думки громадян при реалізації євроінтеграційної стратегії є важливим фактором її успішності. Наприклад, Норвегія два рази подавала заявку на вступ до ЄС і кожного разу відповідала умовам набуття членства в ньому. Однак вона двічі не стала членом Євросоюзу, бо її вступ до ЄС не був підтриманий громадянами держави на загальнонаціональних референдумах щодо вступу. Тому для визначення шляхів удосконалення механізмів реалізації державної євроінтеграційної політики України потрібно проаналізувати громадську думку останніх років щодо інтеграції нашої держави до ЄС та можливого вступу до цієї організації. Йдеться про те, що врахування ставлення громадськості щодо цього питання є важливим фактором для оцінки результатів державної євроінтеграційної стратегії

України, що реалізовувалася практично протягом всієї незалежності нашої держави, та окреслення її можливих перспектив на майбутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опитування громадської думки щодо європейської інтеграції України проводили різні дослідницькі установи: Інститут соціології НАН України, Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва, Київський міжнародний інститут соціології, Центр соціальних та маркетингових досліджень «СОЦІС», соціологічна служба Центру Разумкова, «GfK Ukraine» тощо. Отже, *метою цієї статті* є виявлення загальних тенденцій і можливої зміни ставлення громадськості до європейської інтеграції України в період з початку переговорів про укладання нової посиленої Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і дотепер шляхом аналізу громадської думки щодо цього питання

відповідно до даних різних соціологічних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Власне, за узагальненими даними вчених-соціологів Інституту соціології НАН України у 2009 р., значна кількість українців – 44,2 % зробила свій вибір на користь вступу України до ЄС [1, с. 15]. Більш того, починаючи з 2006 р. позитивне ставлення громадян України до вступу України в ЄС переважає негативні оцінки такого вектору розвитку держави [7, с. 6]. За даними загально-

національного опитування громадської думки в Україні щодо європейської інтеграції, яке було проведено у червні 2006 р., грудні 2008 р., грудні 2009 р. і грудні 2011 р. Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та Українською соціологічною службою [16], в середньому близько 45 % підтримують вступ України до ЄС (див. табл. 1). Зауважимо, що за період від 2006 р. до 2011 р. громадська думка незначно змінилася в сторону підтримки євроінтеграції України – від 43,7 % у 2006 р. до 46,0 % у 2011 р.

Таблиця 1

Чи повинна Україна стати членом ЄС (у %)?

	Червень 2006 р.	Грудень 2008 р.	Грудень 2009 р.	Грудень 2011 р.
Так	43,7	43,3	42,8	46,0
Ні	35,9	34,6	32,9	32,9
Важко сказати	20,4	21,7	24,3	21,1

Джерело: [16].

Відповідно до результатів згаданого вище опитування у 2011 р., існує різниця між ставленням громадян України до європейської

інтеграції нашої держави залежно від географічного регіону держави та залежно від віку (див. табл. 2.).

Таблиця 2

Чи повинна Україна стати членом ЄС? (станом на 2011 р., у %)

	Так	Ні	Важко сказати
Ставлення людей у різних регіонах до членства України в ЄС			
Захід	74,2	22,4	3,3
Центр і Північний схід	49,7	22,4	27,9
Південь і Південний схід	36,0	42,3	21,8
Донбас і АР Крим	26,4	47,7	25,9
Ставлення різних вікових груп до членства України в ЄС			
18-29	58,0	21,9	20,4
30-54	46,3	32,2	21,4
55 та старші за 55	35,2	43,4	21,4

Джерело: [16].

Так, традиційно значно більше половини населення на заході держави (74,2 %) підтримує європейську інтеграцію, в той час як в Центрі та Північному Сході – близько половини (49,7 %), а на Півдні та Південному Сході, а також Донбасі та АР Крим – значно менше половини (36,0 % і 26,4 % відповідно).

Щодо ж різниці за віковим критерієм, то більше половини (58 %) молоді та близько

половини людей середнього віку (46,3 %) підтримують європейську інтеграцію. Натомість саме пенсіонери як вікова група не підтримують вступ України до ЄС.

Вже у 2013 р. Інститут соціології НАН України оприлюднив схожі дані щодо регіональних (див. табл. 3.) та вікових відмінностей (див. табл. 4.) у ставленні населення до інтеграції до ЄС.

Таблиця 3

Регіональні відмінності у ставленні населення до вступу України до ЄС (станом на 2013 р., у %)

Як Ви ставитесь до вступу України до ЄС?	Захід України	Центр України	Південь України	Схід України	У цілому
Скоріше негативно	7,2	20,3	36,0	47,6	27,9
Важко сказати	25,4	33,9	26,2	34,5	30,3
Скоріше позитивно	67,4	45,8	37,8	17,9	41,6

Джерело: [12, с. 153].

Таким чином, якщо порівнювати регіональні відмінності в ставлення населення до вступу до ЄС у 2011 р. (див. табл. 2.) і у 2013 р. (див. табл. 3.), то можна підсумувати, що в західному регіоні

держави підтримка євроінтеграції дещо зменшилася за декілька років, а в інших регіонах України практично ніякої динаміки немає у ставленні українців до цього питання.

Таблиця 4

**Вікові відмінності у ставленні населення до вступу України до ЄС
(станом на 2013 р., %)**

<i>Як Ви ставитеся до вступу України до ЄС?</i>	<i>До 30 років</i>	<i>30-54 роки</i>	<i>Понад 55 років</i>	<i>У цілому</i>
Скоріше негативно	21,6	26,1	34,9	27,9
Важко сказати	29,6	30,3	30,8	30,3
Скоріше позитивно	48,8	43,7	34,2	41,6

Джерело: [12, с. 153].

Вищезазначені результати підтверджує і опитування громадської думки, проведене Київським міжнародним інститутом соціології у листопаді 2013 р. за два тижні до Вільнюського Саміту: за вступ до ЄС готові голосувати на можливому всеукраїнському референдумі з цього питання саме молоді українці (віком 18-29 років – 51 % і віком 30-39 років – 41 %) [14]. Отож, якщо порівнювати результати опитувань щодо євроінтеграції України різних соціологічних служб за останні роки, то можна виявити, що загалом приблизно половина молоді підтримує членство нашої держави в ЄС.

Крім того, як зауважує експерт Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» М. Золкіна в результаті аналізу громадської думки, існує взаємозв'язок між рівнем обізнаності про відносини Україна – ЄС та підтримкою членства нашої держави в цьому об'єднанні. Наприклад, у 2011 р. 52 % тих людей, які підтримували вступ України до ЄС, знали про переговори про Угоду про асоціацію між Україною та Євросоюзом, у той час як тільки 37 % людей позитивно ставилися до євроінтеграції нашої держави з числа тих, хто були необізнані про сучасний стан відносин двох сторін [7, с. 6].

Моніторинг громадської думки, проведений Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова у грудні 2012 р., виявив, що українці в абсолютній більшості підтримували ті умови, які ЄС висунув Україні для підписання Угоди про асоціацію з ЄС, а саме: вдосконалення виборчої системи, запровадження виборчого кодексу – 69 %, реформування судової системи – 76 %, усунення випадків вибіркового політично мотивованого судочинства – 70 %, виконання рішень Європейського суду з прав людини – 75 %. Більш того, ці вимоги ЄС підтримувала більшість виборців усіх регіонів та всіх політичних партій у Верховній Раді України після виборів 2012 р. [5]. На думку автора цього дослідження, на цей факт доречно було звернути увагу, адже він показує єднання українців щодо питань реформування тих сфер, на яких наполягає ЄС для підписання Угоди про асоціацію, а тому вказує на важливість

актуалізації вирішення цих проблем діючими політичними елітами та органами державного управління.

За даними Інституту соціології НАН України, в першій половині 2013 р. підтримка населенням ідеї вступу України до ЄС становила 41,6 % [12, с. 8, с. 152]. У квітні 2013 р. вступ України до ЄС підтримувала відносна більшість опитаних (46 %), відповідно до моніторингу громадської думки Центру Разумкова [6, с. 104]. У травні 2013 р. Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічна служба Центру Разумкова провели опитування громадської думки, яке теж показало, що 42 % населення вважали вступ до ЄС основним інтеграційним напрямком України. При цьому лише 21 % населення України коли-небудь були у державах Західної Європи чи Північної Америки, і найменше з них – зі Сходу України (13,2 %) порівняно з 32,8 % із Заходу України [10]. Варто враховувати, що відповідно до зазначеного опитування громадської думки у 2013 р. лише 34 % українців вважають себе європейцями, а 55 % громадян нашої держави європейцями себе не вважають. При цьому характерно, що переважній більшості українців (59 %) у всіх регіонах України, а особливо на Сході та Півдні, потрібен відповідний рівень матеріального добробуту для того, щоб вони відчували себе європейцями. Наявність іншого важливого фактору для того, щоб відчувати себе європейцем – цінностей демократії, прав людини та верховенства права – є другим після матеріального добробуту і є важливим більше для населення Заходу і Центру України, ніж Півдня і Сходу. Цікаво, що саме серед молоді віком до 29 років є найбільша частка тих, хто відчуває себе європейцем (43 %), а найменше (62 %) – серед найстаршого покоління віком від 60 р. [8, с. 4-8], тобто серед пенсіонерів.

Соціологічне дослідження, проведене Центром Разумкова у квітні 2013 р., також показало, що прихильники вступу України до ЄС найчастіше обґрунтовують свою позицію економічними причинами: збільшенням добробуту громадян після вступу до ЄС. Після економічних причин вступу до ЄС, прихильники євроінтеграції за

пріоритетністю називають і соціальні перспективи, соціальні зміни, що мають відбутися після членства України в ЄС, а також спрощення пересування країнами ЄС для громадян України [6, с. 105], тобто лібералізація або ж відмова від візового режиму між Євросоюзом та Україною.

Важливим узагальненням аналізу думок українців щодо інтеграції України до ЄС є те, що до цього процесу немає позитивного ставлення абсолютної більшості всіх громадян України незалежно від регіональних та вікових відмінностей. Однак, така ситуація почала змінюватися в кінці 2013 р. Так, у листопаді 2013 р., напередодні Вільнюського Саміту, українська редакція «Deutsche Welle», оприлюднив дані опитування громадської думки, яке на його замовлення робило українське представництво соціологічного інституту IFAK, згідно з якими більшість українців (58 %) виступають за вступ України до ЄС, при чому з них 37% прагнуть приєднання впродовж п'яти років [3].

Водночас, у грудні 2013 р. соціологічна служба Центру Разумкова і Фонд «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» провели опитування громадської думки, яке показало, що якби в грудні 2013 р. відбувся загальноукраїнський референдум про вступ до ЄС, то більшість населення України проголосували б за вступ (48 %), проти – 36 % [9]. Згідно з результатами дослідження, проведеного Центром соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС» та Соціологічною групою «Рейтинг» у грудні 2013 р., 49,1 % громадян України проголосували б на референдумі за приєднання України до ЄС, проти проголосували б 29,6 %. У свою чергу серед тих хто визначився взяти участь у такому референдумі число прихильників ЄС становить 62,4 % [11]. Вже у січні 2014 р. дані загальноукраїнського соціологічного дослідження Центру соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС» показали, що 43 % опитаних проголосували б за вступ України до ЄС на референдумі, а з тих, хто має намір брати участь у такому референдумі і визначився зі своїм вибором – 57,6 % українців проголосували б «за» вступ до ЄС [2]. З огляду на це можна констатувати, що рівень громадської підтримки євроінтеграції України значно виріс в кінці 2013 р. – на початку 2014 р., тобто після призупинення урядом України євроінтеграції і не підписання Україною Угоди про асоціацію на Вільнюському Саміті в листопаді 2014 р.

Крім того, змінювалася і в сторону збільшення протягом 2013 р. прихильність українців до підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС. Насамперед, цікаві дані соціологічного дослідження у квітні 2013 р. з цього приводу наводив Центр Разумкова: 42% опитаних підтримували підписання Угоди, хоча при цьому відзначалося, що далеко не всі прихильники вступу до ЄС виступали за підписання цієї Угоди [6, с. 104]. Водночас, серед причин підтримки однією з

головних для громадян є те, що підписання Угоди стане початку процесу вступу до ЄС; при цьому лише 30 % респондентів знають зміст цієї Угоди [6, с. 104]. Натомість, вже в жовтні 2013 р. українська редакція «Deutsche Welle» оприлюднила результати моніторингу громадської думки, яке на його замовлення робило українське представництво соціологічного інституту IFAK. Згідно з ними, напередодні Вільнюського Саміту, у жовтні 2013 р. лише половина українців (50 %) хотіли б, аби Україна ще у 2013 р. підписала Угоду про асоціацію і зону вільної торгівлі з ЄС, при чому зазначалося, що підтримка українцями асоціації з ЄС дещо зменшилася порівняно з опитуванням раніше [4]. Найбільша компанія з маркетингових та соціальних досліджень в Україні «GfK Ukraine» також здійснила соціологічне дослідження у жовтні 2013 р. Воно виявило, що 45 % українців вважали, що країна має підписати Угоду про асоціацію з ЄС; водночас, серед тих, хто мав однозначну позицію щодо стратегічного вибору України, 54 % були впевнені, що Україна повинна підписати Угоду про асоціацію з ЄС і в майбутньому стати членом цього об'єднання. Крім того, серед громадян у віці 16-29 років, які мають власну позицію з інтеграційних питань, 73 % – за підписання Угоди з ЄС, в той час як серед респондентів віком понад 60 років – лише 45 % [13], що є вже прогнозованою різницею в ставленні до євроінтеграції України за віковим критерієм відповідно до всіх соціологічних досліджень.

Нагадаймо, що показник громадської підтримки євроінтеграції загалом, а не конкретного аспекту підписання Угоди про асоціацію з ЄС, також становив до 50 % до Вільнюського Саміту, як показували практично всі соціологічні дослідження в Україні.

Знайомий західний науковець Д. Дайнен підкреслює, що в історії ЄС були приклади того, як громадська думка спочатку відносилася негативно до певної ініціативи ЄС, а пізніше змінювала своє ставлення на позитивне. При цьому в певних випадках, як, наприклад, введення єдиної європейської валюти євро, управлінці Євросоюзу приймали рішення незважаючи на негативне ставлення до нього громадян, яке пізніше змінювалося на позитивне. Так, через два роки після введення валюти євро кількість його прибічників та противників серед громадян була приблизно однаковою (47 % – «за» і 44 % – «проти»), а вже у 2006 р. 60 % населення ЄС підтримували євро, причому найбільше відсоток прихильників євро зріс у Німеччині, 60 % громадян якої виступали проти його введення у 1990-х рр. Отож, враховуючи викладене, відомий західний спеціаліст з ЄС Д. Дайнен робить висновок, що принаймні в певних питаннях політичні лідери ЄС можуть раціонально стверджувати, що їх рішення випереджають громадську думку [15, с. 101-104]. Засновуючись на цих аргументах відомого дослідника і

наведених фактах, можна припустити, що приймаючи державно-управлінські рішення можливо не завжди потрібно їх базувати лише на громадській думці, якщо рішення є виваженим і рекомендованим відповідними спеціалістами, адже громадське ставлення до різних питань може змінюватися, особливо якщо до певного рішення немає негативного ставлення абсолютної більшості населення.

Отож, дослідження вищевикладеної проблеми підводить до висловлення певних рекомендацій і **висновків**.

Окрім необхідних політичних факторів, у тому числі незворотності реформ і стратегічного розвитку держави у зв'язку з обранням громадянами на виборах проєвропейських політиків та політичних партій, існує й чинник схвалення громадянами вступу до ЄС на кінцевому етапі успішної реалізації державної політики у сфері європейської інтеграції.

Важливим узагальненням аналізу громадської думки щодо інтеграції України до ЄС є те, що до цього процесу немає позитивного ставлення абсолютної більшості всіх громадян України незалежно від регіональних та вікових відмінностей. Однак, така ситуація почала змінюватися в кінці 2013 р. – початку 2014 р. в сторону більшої підтримки євроінтеграції України.

Аналіз зазначеного спонукає автора цього дослідження до висловлення рекомендації державним органам влади щодо покращення державної інформаційної політики на тему загальних знань про ЄС та відносин між Україною та ЄС на сучасному етапі. Така рекомендація базується на результатах аналізу громадської думки в Україні щодо європейської інтеграції, адже крім негативно налаштованих і необізнаних в цій темі громадян існує й значна кількість українців (близько 20 %), які не мають знань про Євросоюз і ще не сформували своє ставлення до перспектив членства України в ЄС. Більш того,

цей показник відповідає всім регіонам, окрім Західної України, і є однаковим для всіх вікових груп, що додатково аргументує таку рекомендацію автора цієї статті.

Разом із тим, дослідження вищевикладеної проблеми підводить до висновку про те, що цільовою групою для посилення державної інформаційної політики про ЄС та відносини Україна – Євросоюз є громадяни України всіх вікових груп у всіх регіонах України окрім західної її частини.

Крім того, можна зробити висновок, що відчуття себе європейцем і бажання вступу України до ЄС корелюють між собою, як показують результати опитування думки серед молоді України. Більш того, аналіз зазначеного дозволяє говорити про те, що саме високий рівень матеріального добробуту і дотримання основних цінностей демократії, на думку переважної більшості громадян України, відрізняють громадян держав-членів ЄС від українців, а брак цих факторів заважає громадянам нашої держави відчувати свою приналежність до європейської спільноти. Слід підкреслити, що єдиним однаково важливим фактором для відчуття себе європейцями в усіх регіонах України та серед всіх вікових груп населення є саме наближення до європейських соціально-економічних стандартів життя. З огляду на це автор цього дослідження вважає, що державна політика України, направлена на реформи в першу чергу в соціально-економічній сфері та виходу нашої держави з економічної кризи, є компліментарною і на даний момент найбільш важливою для подальшої успішної реалізації державної євроінтеграційної стратегії України.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у характеристиці механізмів залучення громадян до оцінки євроінтеграційної політики у державах-колишніх кандидатах на вступ до ЄС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Геополітичні орієнтації населення і безпека України. За даними соціологів / Упорядник М. О. Шульга. – К. : ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2009. – 80 с.
2. Дані загальноукраїнського соціологічного дослідження моніторингу «Україна і українці» [Електронний ресурс] // Центр соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС». Прес-реліз. – 31 січня 2014 р. – Режим доступу : <http://www.socis.kiev.ua/ua/press/dani-zahalnoukrajinskoho-sotsiologichnoho-doslidzhennja-monitorynhu-ukrajina-i-ukrajintsi.html>.
3. DW-Trend: більшість українців – за вступ до ЄС [Електронний ресурс] // Deutsche Welle. – 18.11.2013. – Режим доступу : <http://www.dw.de>.
4. DW-Trend: підтримка українцями асоціації з ЄС дещо зменшилась [Електронний ресурс] // Deutsche Welle. – 21.10.2013. – Режим доступу : <http://www.dw.de>.
5. ЄС чи Митний союз? Куди хочуть іти громадяни? – загальнонаціональне опитування [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2013. – Режим доступу : http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/es-chi-mitnij-soyuz_-kudi-hochut-iti-gromadjani_---zagalnonacionalne-opituvannja-.htm.
6. Європейський Союз чи Митний Союз: громадська думка // Національна безпека і оборона. – 2013. – № 4–5. – С. 104–132.
7. Золкіна М. Ставлення населення України до європейської та євроатлантичної інтеграції України / М. Золкіна // Громадська думка. – № 2. – 2012. – 14 с.
8. Золкіна М. Українське суспільство : чи відчуваємо ми себе європейцями? / М. Золкіна // Громадська думка. – № 12. – 2013. – 11 с.
9. Політичні підсумки і прогнози: 2013 (загальнонаціональне й експертне опитування) [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2013. – Режим доступу : <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/2013-i-politichni-pidsumki-i-prognozi-zagalnonacionalne-i-ekspertne-opituvannja.htm>.

10. Ставлення громадськості до європейської інтеграції [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2013 – Режим доступу : <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/mlfgblfblgmkl.htm>.
11. Суспільно-політична ситуація в Україні грудень 2013 [Електронний ресурс] // Центр соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС». Прес-реліз. – 26 грудня 2013 р. – Режим доступу : <http://www.socis.kiev.ua/ua/press/suspilno-politychna-sytuatsija-v-ukrajini-hruden-2013.html>.
12. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с.
13. Українці обирають Євросоюз [Електронний ресурс] // GfK Ukraine. – 12 листопада 2013 р. – Режим доступу : http://www.gfk.ua/public_relations/press/press_articles/011218/index.ua.html.
14. Яким шляхом іти Україні – до якого Союзу приєднуватись? (преференції населення за два тижні до Вільнюського Саміту) [Електронний ресурс] // Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. – 26.11.2013. – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=204&page=1&t=3>.
15. Dinan D. Ever Closer Union. An Introduction to European Integration / D. Dinan. – Forth edition. – London : Lynne Reinner Pub, 2010. – 619 p.
16. Ukrainians opt for EU Membership, in Particular the Youth [Electronic resource] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – Access mode : <http://dif.org.ua/en/publications/press-relizy/dfefwgr.htm>.

Рецензенти: Штиршов О. М., к.держ.упр.;
Шатун В. Т., к.політ.н., доцент.

© Палагнюк Ю. В., 2014

Дата надходження статті до редколегії 05.05.2014 р.

ПАЛАГНЮК Юліана Вікторівна – к.політ.н., доцент кафедри державної політики та менеджменту Інституту державного управління ЧДУ імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Коло наукових інтересів: європейська інтеграція, державна політика України у сфері європейської інтеграції.